

5 paskaita. Planas

- **Veiksmažodžio gramatinės kategorijos tipologiniu požiūriu**
 - Laikas
 - Aspektas (veikslas)
 - Jų deriniai
 - Nuosaka ir modalumas, evidencialumas
- **Gramatinių kategorijų raiškos įvairovė**
 - Izoliacinis
 - Linijinis(-jungtinis)
 - Nelinijinis

Laikas: būsimojo santykis su kt. laikais

- Kalboje gali būti sugramatinti visi trys laikai, plg. latviņ:

(1) strādā-**si**-m
work-FUT-1PL
'dirbsime'

(2) strādā-**ja**-m
work-PRS-1PL
'dirbame'

(3) strādā-**jā**-m
work-PST-1PL
'dirbome'

Laikas: būsimojo santykis su kt. laikais

- Kalboje gali nebūti sugramatinto būsimojo laiko ir skiriamas tik **nebūtasis** ir **būtasis** laikai (arba jų grupės), plg. suomių:

(1) Tänään **on** kylmää
today be.PRS cold.PART
'Šiandien (yra) šalta'

(2) Huomenna **on** kylmää
tomorrow be.PRS cold.PART
'Rytoj bus šalta'

(3) Eilen **oli** kylmää
yesterday be.PST cold.PART
'Vakar buvo šalta'

Laikas: būsimojo santykis su kt. laikais

- Kita vertus, kalboje gali būti skiriamas tik **būsimasis** ir **nebūsimasis** (**irealis** vs. **realis**), plg. Mapudungun (Čilėje; realis neturi jokio rodiklio, o irealis – *-a-*; Timberlake 2007: 305):
 - (1) elu-fi-ñ ko
give-NON.PART-IND.1SG water
'Daviau/duodu jam vandens'
 - (2) elu-**a**-fi-ñ ko
give-FUT-NON.PART-IND.1SG water
'Duosiu jam vandens'
- Kita interpretacija: irealis vs. realis = nuosaka (≈tariamoji vs. tiesioginė)

Laikas: būtasis ir situacijos nuotolis

- Laiko formos gali teikti ir **papildomos informacijos** apie **situacijos aspektą** (žr. toliau) ir **nuotolį**
- Plg. Yagua nuotolio skirtumus (Peru; iš WALS 66):

(1) rayáąsiy {ray-jiya-**jásiy**}
1SG-go-PROX1
'Ėjau (šįryt)'

(2) rj̄n̄úújeñíí {ray-j̄nn̄úúy-**jay**-níí}
1SG-see-PROX2-3SG
'Mačiau jį (vakar)'

Laikas: būtasis ir situacijos nuotolis

(3) sadíichimyaa {sa-díí-**siy**-maa}

3SG-die-PST1-PERF

`Jis mirė (nuotolis: nuo savaitės iki mėnesio)`

(4) sadíítímyaa {sa-dííy-**tíy**-maa}

3SG-die-PST2-PERF

`Jis mirė (nuotolis: nuo 1–2 mėn. iki metų)`

(5) raryúpeeda {ray-rupay-**jabda**}

1SG-be.born-PST3

`Gimiau (prieš daug metų)`

Laikas: būtasis ir situacijos nuotolis

- Plg. ir lie. būt. d. laiką arba anglų kalbos konstrukcijas su 'used to': šios formos irgi paprastai vartojamos kalbant apie kiek nutolusią praeitį (kurioje nuolat kartodavosi tam tikra situacija)
- Kai kuriose kalbose nuotolio skirtumai galimi ir būsimojo laiko formose (žr. Timberlake 2007: 308)

Aspektas (veikslas, aspect)

- Pradėkime nuo pavyzdžių (juos galite atsiminti ir iš *Kalbotyros įvado*), plg. n. gr. būt. ir būs. I.:

(1) έ-γραφ-α (é-**graf**-a) ‘I was writing; I used to write’; ‘rašiau; rašydavau’

(2) έ-γραψ-α (é-**graps**-a) ‘I wrote’; ‘parašiau’

(3) θα γράφ-ω (tha **gráf**-ō) ‘I shall write’ (e.g. ‘often’); ‘rašysiu’ (pvz., ‘dažnai’)

(4) θα γράψ-ω (tha **gráps**-ō) ‘I shall write’ (e.g. ‘now’); ‘parašysiu’ (pvz., ‘dabar’)

Aspektas: perfektyvinis ir imperfektyvinis

- Iš pavyzdžių matyti, kad n. gr. kalboje yra sugramatinti ne tik būtasis ir būsimasis laikai, bet ir dar viena kategorija — **aspektas** (veikslas):
- **imperfektyvinis**: rodo veiksmo tęsimąsi ('rašiau', 'rašysiu')
- **perfektyvinis**: rodo veiksmo ribą, įvykį ('parašiau', 'parašysiu')

Aspektas: progresyvinis, habitualinis / iteratyvinis

- Kaip matyti, laikas (santykis su KM) gali būti jungiamas su aspektu, todėl yra nemažai kalbų, kuriose skiriami daugiau nei 3 laikai
- Be jau minėtų veiksmo kategorijos narių, dar, pvz., galimas **progresyvinis**, kuris kartais sutampa su **imperfektyvinio** aspekto funkcijomis, bet ne visada, plg.:
 - (1) *égrafa* 'I **was writing**' ir 'I used to write',
 - (2) bet ir praes. angl. *I am writing*, isp. *estoy escribiendo* 'rašau (būtent dabar)'
- ... ir **habitualinis / iteratyvinis**, plg. lie. būt. d.

Laikas ir aspektas: apibendriname

- Norėdami tipologiškai suklasifikuoti (analizuoti, lyginti ir t. t.) pasaulio kalbų laiko ir aspekto kategorijas (ir jų kombinacijas), galime skirti:
- **grynąsias laiko reikšmes** (situacijos santykis su KM): esamasis, būtasis, būsimasis
- **papildomas laiko reikšmes** (pvz., nuotolį)
- **aspektines reikšmes**: imperfektyvinę ir perfektyvinę, progresyvinę, habitualinę

Modalumo tipai / sritys

- **Episteminis**: nusako pranešime aprašomos situacijos **žinomumą** kalbėtojui (plg. nuo klausimo (nežinojimo) iki teigimo (tiesioginė nuosaka)) (WALS 75: epistemic possibility; Timberlake: epistemology)
- **Deontinis**: nusako situacijos **privalomumą** (WALS 74: situational; Timberlake: directive modality, modality of obligation)
- **Sąlyginis**: nusako **vienos situacijos galimumo priklausymą nuo kitos** — *jei* (sąlyga), *tai* (pasekmė) (Timberlake 2007: modality of causation and contingency; literatūroje skiriamas retai)

Deontinis modalumas: imperatyvo universalumas; sąlyginis modalumas ir kt.: irealis

- Beveik universaliai laikoma indikatyvo (realio) ir **imperatyvo** skirtis (Timberlake 2007, 326)
- Įdomu tai, kad dažnai imperatyvui reikšti vartojamas grynas veiksmožodžio kamienas, nors pati imperatyvo kategorija yra „žymėta“
- Šalia indikatyvo ir imperatyvo skirties paprastai pasitaiko trečiasis narys, kurį sąlygiškai galima vadinti **irealiu**, nes juo pažymimas tam tikras situacijos netikrumo (nerealumo) laipsnis (plg. subjunktyvą / konjunktyvą, kondicionalį ir kt.)

Episteminis modalumas:

evidencialumas

- **Evidencialumo** kategorijos nariai nusako situacijos tikrumą ar (ir) informacijos šaltinį
- Dėmesio: ne visi sutinka, kad evidencialumas yra episteminio modalumo srities dalis
- Plg. takelmų k. (izol. (?); Timberlake 2007: 317):
menà yap'a t'omõ-k'wa
bear man kill.**RLS**-3OBJ
'lokys sudraskė žmogų' (RLS — realis, matomas iš šaknies formos)

Evidencialumas

menà yap'a dõm-k'wa-**k'**

bear man kill-3OBJ-**INFR**

`atrodo, kad tą žmogų sudraskė, galėjo sudraskyti lokys; plg. lie.: čia lokio draskyta' (INFR – inferencialis, dar žr. toliau)

- Kaip matyti, šiuo atveju kalbėtojas gali tam tikru rodikliu (priesaga -k') pažymėti, kad dėl savo teiginio (pranešimo) jis nėra visai tikras

Evidencialio rūšys (informacijos gavimo būdai)

- Kalbose tipologiškai gali būti skiriami keli informacijos gavimo būdai (WALS 77), plg.:
- fasų k.: **a-pe-re**
VIS-come-**VIS**
'[matau, kad] ateina'
(**VIZualinis** informacijos gavimo būdas; žymima cirkumfiksiu *a-...-re*)
- koasačių k.: nipó-k aksóhka-**ha**
meat-SUBJ char-**AUD**
'[iš garso sprendžiu, kad] skruna mėsa'
(**AUDicinis** informacijos gavimo būdas; žymima priesaga *-ha*)

Evidencialio rūšys (informacijos gavimo būdai)

- tujukų k.:
páaga punĩ-**ga**
stomach hurt-**NON.VIS.OTHER.PRES**

`[jaučiu, kad] skauda pilvą`
(**kitas** (šioje kalboje — nevizualinis) informacijos gavimo būdas; žymima priesaga *-ga*)
- Iki šiol dauguma rodiklių (išsk. pvz., apie lokį) informavo apie **tiesioginį arba pirminį informacijos gavimą** (kalbėtojas tiesiogiai matė, girdėjo, jautė)
- Kalbose gali būti pažymimas ir **netiesioginis / nepirminis informacijos gavimas**,¹⁷ plg.:

Evidencialio rūšys (informacijos gavimo būdai)

- mongolų (chalchų)

ter irsen **biz**

he come INFER

‘Jis turėtų būti atėjęs’ (**inferencinis**, sprendžiamasis informacijos gavimas: „sprendžiu iš tam tikrų požymių, kad jis jau atėjęs“; žymiklis – žodis *biz*; plg. ir pavyzdį apie lokį)

- lezginų

Qe sobranie že-da-**Ida**

today meeting be-FUT-**QUOT**

‘[Sako,] šiandien bus (būsiąs) susirinkimas’ (**cituojamasis/reportatyvinis** informacijos gavimas; priesaga *-Ida*)

Gramatinių kategorijų raiškos įvairovė

Žodis tekste = leksinė informacija +
gramatinė informacija

Gramatinės informacijos perteikimo būdų
tipologija (vienas iš aspektų):

- **izoliacinis** (būdas), angl. *isolating*
- **jungtinis**, angl. *concatenative*
- **nejungtinis**, angl. *non-concatenative*

Izoliacinis būdas

Izoliacinis būdas: gramatinė informacija perteikiama **atskirai** (**izoliuotai**, atskirais žodžiais) nuo leksinės informacijos, plg. Boumaa Fijian (WALS 20):

Au **aa** soli-a a=niu vei ira
1SG **PST** give-TR ART=coconut to 3PL

‘I gave the coconut to them; Daviau jiems kokosą’
(‘davimo’ sąvoką ir būtąjį laiką žymi atskiri žodžiai: *solia* ‘duoti’ ir *aa* ‘PST’)

Jungtinis būdas

Jungtinis būdas: gramatinė informacija žymima **prijungiant** tam tikrus elementus (afiksus, klitikus) prie leksinį turinį perteikiančio elemento (šaknies, kamieno), plg. paskaitos apie linksnį pavyzdį (turk.):

Mehmet adam-**a** elma-**lar-ı** ver-**di**

Mehmet.NOM man-**DAT** apple-**PL-ACC** give **PST.3SG**

(gramatinę informaciją perduoda prie leksinių elementų prijungti afiksai)

Nejungtinis (*non-concatenative*) būdas

Nejungtiniu šis būdas laikomas todėl, kad gramatinė informacija perteikiama *ne jungiant* prie leksinio kamieno tam tikrus segmentus, o **modifikuojant** patį kamieną

Dabartinėje hebrajų (ivrite) priebalsių struktūra (šaknis) *g-d-r* perteikia sąvoką 'enclose; apimti, aptverti, uždaryti', gram. formas sudaromos į ją įterpiant balsius, plg.:

es. I. *g-a-d-a-r* '(he) encloses' vs.

būt. I. *g-o-d-e-r* '(he) enclosed'

liep. n. *g-[∅]-d-o-r* 'enclose!'

bet būs. I. pridedamas ir priešdėlis (jungtinis būdas):

yi-g-[∅]-d-o-r 'he will enclose'

Nejungtinis (*non-concatenative*) būdas

Iš geriau žinomų kalbų plg. šaknies balsių kaitą (apofoniją, abliautą): liet. *i-ma, é-mé*, angl. *t-a-kes, t-oo-k*, vok. *n-i-mmt, n-ah-m* ir kt.

Panašiai gramatinės reikšmės gali būti perteikiamos ir modifikuojant prozodinius požymius (fonemų ilgį, toną, kirčio vietą), plg. tono skirtumus (Kisi; WALS 20):

- a. ò cìmbù.
 3 sg leave.PRS.HAB
 ‘She (usually) leaves; Ji (paprastai) išeina’
- b. Ò cìmbú.
 3 sg leave.PST.HAB
 ‘She left; Ji išėjo’

Terminų atitikmenys

Įvairių terminų atitikmenys:

- **izoliacinis** (isolating) = analitinis/perifrastinis (raiška tarnybiniais žodžiais)
- **jungtinis** (concatenative) = sintetinis (raiška afiksais)
- **nejungtinis** (non-concatenative) = vidinė fleksija, alternacija, apofonija, abliautas, reduplikacija ir kt.

Seminaro tema (pasirinktinai)

Veiksmažodžio gramatinių kategorijų tipologija

- Laikas
- **Evidencialumas**
- Aspektas

Egzamino datos (pasiūlymas)

- Birželio 1 d. 12 val.: liet. fil. I k.
- Birželio 5 d. 11 val.: lenk. fil., vok. fil.,
- Birželio 12 d. 10 val.: liet. fil. ir ital. k., liet. fil. I k. (Aistė, Jurgita), liet. fil. III k.